

Competitive Scramble is an Evil Ingenuity: Proceedings from the International Conference on the Biography and Songs of Alhaji Abubakar Kassu Zurmi in Heroic Poetry

A Publication of the Department of Nigerian Languages, Sokoto State University, Sokoto

ISBN 978-978-62480-5-9 (Print) | ISBN 978-978-62480-5-9 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.65760/kassu.i1.56>

Website: www.ssu.edu.ng | Issue 1 | April 2025 |

ADON HARSHE A WASU WAKOKIN KASSU ZURMI

Hauwa Rabi'u Danbappa (PhD)
Hauwa Tanko Idris

Corresponding Author: Hauwa Rabi'u Danbappa (PhD)

Email: hauwadanbappa200@yahoo.com

LambarWaya: 08035452399

Tsakure.

Kidā da waƙa na ɗaya daga cikin abubuwan da ke ingiza wanda aka yi wa ko ta kai shi ta baro ko kuma ta kara masa karsashi har ya cimma gaci musamman a kidān maza. Adon harshe salo ne daga cikin salalan da makada kan yi amfani da shi wajen kwarzanta iyayen gidansu da kambamasu da ƙoƙarin dakushe farin jini da kima ta abokan hamayya. Wannan takarda ta bibiyi wasu daga cikin adon harshe a waƙoƙin Makada Kassu Zurmi domin fito da irin na sa salon, na yi wa waƙoƙinsa ado da kwalliya da kwarzanta iyayen gidansa da muzanta abokan adawa. An yi amfani da ra'in Waƙar Baka Bahaushiya (WBB) na Gusau (2003). Sannan an yi amfani da nau'in bincike bi sharhi wajen kalailaice bayanan wannan takarda. Takardar ta bibiyi wasu daga cikin waƙoƙin Kassu Zurmi musamman waƙanda ya yi wa 'yan farauta da 'yantauryi da barayi, ta kuma gano yadda Makada Kassu Zurmi ya ke amfani da salon adon harshe domin nuna gwanintar harshe. Haka kuma ta gano ya na kuma amfani da salon adon harshe irin su jinsintarwa da siffantawa da salon kambame da kamantawa na daidaito da fifiko ko kuma na kasawa duk a cikin waƙoƙinsa. Ta kuma gano cewa Makada Kassu ya nakalci harshen Hausa, wannan ya ba shi dama wajen yi wa waƙarsa ado da kwalliya.

Adon harshe, Kassu Zurmi, kamantawa, jinsintarwa, alamtarwa kambame

Copyright: *Provided that the author(s) and the source are credited, noncommercial use of the article is allowed, including printing and distribution.*

Gabatarwa

Hausawa mutane ne masu hikima da fasaha da basira da baiwa da Allah ya hore musu ta iya zance da tsara magana. Wasu daga cikin irin waƙannan hikimomi suna fito da su a cikin waƙoƙinsu na baka. Wannan ya sa waƙoƙin Hausawa na baka cike suke da ɗimbin basira da hikimomi na harshe. Saboda wannan dalili binciken ya bibiyi adon harshe a wasu waƙoƙin makadin maza wato Makada Kassu Zurmi domin fito da yadda ya yi amfani da salon adon harshe a cikin waƙoƙinsa. Irin wannan salo shi ke karawa waƙa armashi da

dadɪ ta sa wa masu sauraro karsashi ta kuma hana su kosawa da saurare. A takaice ma iya cewa amfani da adon harshe a wakoki dabara ce ta jan hankalin mai sauraro, wannan dabara ta taimaka karawa wakokin Kassu Zurmi kima da dadin sauraro musamman idan muka yi la'akari da irin mutanen da yake yi wa waka domin shi makadin maza ne.

Tarihin Rayuwar Makada Kassu Zurmi

Sunansa na yanka Abubakar, an haife shi a wani gari da ake kira magarya ta karamar hukumar Zurmi, a jihar Zamfara ta yanzu. Sunan mahaifinsa Muhammadu mahaifiyarsa kuma Maimuna. Muhammadu Ganga mahaifin Kassu makidin farauta ne wannan zai sa mu ce Kassu ya yi gadon kidan maza ba taka haye ba ne. Kassu Zurmi ya gaji mahaifinsa Muhammadu a wajen kidan farauta. Abun da yake kadawa kuwa kalangu ne. Kassu ya taɓa kidan noma, amma da yake ya yi ne kawai domin sha'awa, bai mai da hankali a kan kidan ba. Wannan ma ya sa aka rasa wakokin da ya yi na noma. Kassu ya fi maida hankali kan gadon da ya yi na kidan farauta sai ya mayar da hankalinsa a kai. Kidan farauta da kidan tauri har da na farayi su suka fito da Kassu har jama'a suka san shi sosai da sosai har ya samu daukaka. Wannan ya sa Sarkin Zurmi ya nada shi sarkin makadan maza na kasarsa. Kassu ya na da makadansa guda uku, kowannensu kuwa da kalangunsa, amma iyakacinsu kiɗa. Kassu ne yake tsara wakokinsa kuma shi kadai yake yi, ba a yi masa amshi. Domin haka Kassu makadi ne na kadaita wanda yake kulla waka shi kadai ba tare da an yi masa kari ko amshi na gindin waka ba.

Kasancewar Kassu makadin masu farauta yakan kasance tare da su a duk inda suka shiga. Wannan ya sa shi ma dole ya zama namijin gaske. Ta haka ne Kassu ya yi suna ainun wajen tsara wakokin da suke tsuma maza a daji su zabura su ja daga da kowace irin dabbabr da za su haɗu da ita. Allah y aba shi basira ta amfani da kalmomi waɗanda ba kasafai a kan ji su a lafazin magana ta yau da kullum, idan ba a wajen farauta ba. Kassu ya rasu ya bar 'ya'ya da yawa sai dai babu wanda ya gaje shi wajen kidan maza duk da cewar kafin ya rasu yakan tafi waka da wasu daga cikin 'ya'yansa wasu lokutan.

Hanyoyin Gudanar da Bincike

A wannan takarda an tattara bayanai ta hanyar sauraren wasu daga cikin wakokin Makada Kassu Zurmi domin gano wuraren da ya yi amfani da adon harshe. An yi nazarin wasu daga cikin wakokinsa waɗanda suka haɗa da :

Wakar Rabi'u dan Manyan Matcuta

Alhaji Isa Nakatuka

Mani na Makera

Danjiji

Manin Jika

Adamu Dodo.

Gajere Mazaizan Duniya

A wajen kawo diyan wakokin da aka yi magana a kan su an kawo dan wakar da aka cire diyan wakokin wanda jagora ya bayar domin wakokin na kadaita ne Makada Kassu ba shi da 'yan amshi sai makada. Dukkannin wakokin da da aka kawo masu bincike sun samo daga littafin Kassu Zurmi da Wakokinsa, da waɗanda Danmadamin Birnin Magaji Ibrahim Muhammad ya rubuta. Haka kuma mun saurari wasu daga cikin wakokin mun rubuta.

Ra'i

A wannan takarda an yi amfani da ra'in Gusau (2003) wakar baka bahaushiya wanda ya kunshi hanyoyin tarken wakar baka. A wannan ra'i ana nazarin wakokin baka ne tun daga kan makadi zuwa bayanai da suka shafi wakar da kuma nazarin wakar gaba daya. A

wannan takarda an bibiyi adon magana domin ganin yadda Makada Kassu kan sarka zaren tunaninshi wajen yi waka kwalliya.

Salo

Yahaya (2001:2), ya ce salo kwalliyar magana ce mai tasiri kan mai jin ta. Salo shi ke bayyana sako, shi ke kai sako in da aka nufa da shi. Yahaya (2004:5) ya kara da bayyana salo a inda ya ce salo na iya zama hanyar gudanar da abu, wato furuci ko rubutu. Sannan abubuwan da aka yi amfani da su wajen kawata furuci ko rubutu, salo ne, kuma da su ne ake adonta harshen da ake amfani da shi. Hikimomi da hanyoyin kaifafa zance ko magana da dabarun sarrafa harshe da sauransu, duka abubuwa ne masu tallafa ayyana salo a furuci ko rubutu. wajen sarrafa harshe. Dangambo (2007 :38) a nasa ra'ayin salo wani yanayi ne da ya kunshi zabi cikin rubutu ko furuci. Wannan yana nufin yin amfani da wata kalma ko lafazi ko yanayi ko hanya ko tunanin a maimakon wani. Zabin da duk mutum ya yi wajen isar da sakon da yake so ya isar zai yi tasiri ga wanda ake isar da sakon gare shi. Bunza (2009 :13) kuwa cewa ya yi, matakan sarrafa kalmomi wato dabara ko fasaha da wayon tafiyar da wani abu cikin basira da nutsuwa domin kai ga wata manufa ta musamman.

Adon Harshe

Gusau (2003) cewa ya yi adon harshe wata dabara ce wadda ake yi wa harshen kwalliya. A wajen adonta harshe akan zaɓo wasu kalmomi ne a zayyana waka da su, a kawata ta sosai ta yadda za a burge mai sauraro a kuma jawo hankalinsa. A na sa tunanin kuwa Tsoho (1983) ya ce adon harshe wasu kalmomi ne da aka zaɓo domin kawata waka wanda ake burge ko jan hankalin mai sauraro ko karantawa. Amin (1993) kuwa cewa ya yi adon harshe da gagara gwari yana nufin zance ne cikin zance, watau zance ne akan shafawa shuni ta yadda za a isar da sako a nishade kuma a kaikaice. Umar (2013:101) ya yi farin haske a kan ma'anar adon harshe in da yace : Adon harshe ba komai ba ne illa kwarewar jama'a masu amfani da harshe daya wajen zaɓo kalmomi da sarrafa su, ba tare da la'akari da ma'anarsu ta asali ba, domin takaita magana da asirta zancen da suke son gudanarwa a tsakaninsu. Wanda ba dole ba ne ga wanda ba ahalin wannan harshe ba ya san abun da ake nufi.

A takaice ma iya cewa adon harshe dabara ce ta yi wa zance ko waka kwalliya da dabarar jawo hankalin mai saurare kuma hakan na faruwa ga mawaƙin da ya naƙalci harshensa ya kuma kware wajen zaɓen kalmomin da zai sarka tunaninsa domin kayatarwa da sa nishadi da karsashi ga mai saurare da kuma nuna kwarewa.

Adon Harshe a Waƙoƙin Makada Kassu Zurmi

Makada Kassu Zurmi kasancewarsa makadin maza ya na yin amfani da hikima da kaifin basira wajen amfani da dabarar adon harshe domin zaburar da waɗanda ya ke yi wa waƙar. Yakan yi la'akari da yanayinsu da kuma sana'arsu wato mafarauta ne ko kuma barayi ne, domin zaɓar kalmomin da zai yi amfani da su wajen fito da halaye da dabi'u na masu wannan sana'a. Daga cikin ire-iren adon harshe da Makada Kassu ya yi amfani da su a cikin waƙoƙinsa sun haɗa da:

Alamtarwa

Alamtarwa dabara ce ta bayyana wani abu ta hanyar ba shi wata alama wadda za ta tsaya a maimakonsa.

Dangambo (2007:42) Shi kuwa Gusau cewa ya yi “ Alamci suna ne na kwatance inda makadi yake kiran wani abu da wani suna kuma ya zauna a madadin sunansa. Gusau (2002:60) Alamtarwa wata hanya ce da ake bayyana wani abu ta ba shi wata alama da ta yi kama da shi dangane da siffa ko yanayi ko dabi'a ko hali ko asali ko jaruntaka ko kasaita da sauransu. Misali:

Jagora: ba lahiya Rabi'u saba da yaya,
: Rabe **dutchin hwashin tama** dan Maidamma matcaci,
:Wadda kai mani ka kyauta ma Kassu.
(Wakar Rabi'u dan Manyan Matcata)

A dan da ya gabata Kassu ya yi amfani da kalmar dutse da tama domin alamta sunan Rabi'u domin nuna irin karfinsa a wajen tauri inda ya nuna duk karfin taurin mutum idan ya haɗu da Rabi'u zai gama da shi. Domin dutsen da ake bugun tama ba karamin dutse mai kwari ba ne.

A wakar 'yan farauta da ya yi wa Danjiji ma ya yi amfani da dabarar alamci inda ya bayyana shi da yamutsatse idan ka ganshi zaka dauka ba karfi ko ba zai iya ba amma yakan ja zuga abun nufi yana yin abun da manyan maza majiya karfi suke yi duk da rashin girman jiki ko kiba. Inda yace:

Jagora :maza jiran maza Danjiji Danguru,
:A **tuntatori** mai kama an tashi.
(wakar, farauta ta Danjiji)

Kambame

“Kambame lafazi ne ko furici da mawaka kan yi wanda sai a ga abu ne mai wuya haka ta auku. Sukan fadi abin da ba zai yiwu ba, su nuna ya auku ko zai auku ko kuma su ce in ma ya auku to ba zai hana haddasa wani abu ba. Wannan dabara ce ta kambamawa don jawo hankali” Dangambo (2007:43)

Salon kambamawa salo ne wanda mawaki kan kara wa magana gishiri. Wato ya bayyana abu fiye da yadda yake a zahiri. Wani lokaci yakan yi haka ne domin ya kara fitowa da bayani sosai ko ya jaddada sakonsa ko ya kawo raha cikin wakarsa. Yahaya (1997:159)

A takaice ma iya cewa kambame karya ce kurum ko ingiza mai kantu ruwa. Ga misali daga wakar Kassu.

Jagora :Kuji tauri ba banza ba ne.
:Tauri ya kyauta mai lahira,
:Yanzu wani ya ce karya nikai.
Jagora :Zan hwaɗa maku abinda yak kyauta mai lahira.
Jagora :Bariyaccan masassarar alloba tam matsa da an ka yi yayin

kwallara

:Kaji wani kato can ya mutu,
:Kuma kaji wani kato can ta buge,
:To Maidabo yayyi yamutchi da mutanen lahira.

badau

Jagora :Shabiyun dare masassara tat tassai tunda swahe kulkin
yam mutu,

:Ya zo ya ishe Nakiri yana wankin idanu yad' dibga mai sallama.

Jagora: Yacce na Musa kirta-kirta dibo man mai sallama,

:Ka gani wana ne yaz zaka?

Jagora: Musa yaj ja sandatai kasa,

:Wa an nan kai mai sallama?

:Bai dai tanka ba yana kurumi nai don yaƙi na Gidanduwa,

:Yara kun ji tauri ba karya ba ne,

:Ihmmm.

Jagora: Wa an nai kaimai sallama?

:Bai dai tanka ba yana kuruminai ya cije na Gidanduwa

:Kwarin rainai dai yakai.

Jagora: Sannan Mala'ika yacce tanka kaga baranai ya zaka,

:Sannan Maidabo yacce ban jiya ba sai manyanai sun zaka.

Jagora: Musa yak koma yak kai gami,

:Yaz zo yacce Nakiri wai yace sai ka zaka,

:Kuma sai na zaka wa an nan mai tsauring ido?

:Maidabo yacce da zucci kowana ne ka sani sai dai ka taho,

Jagora: Nakiri yag gamo sallatai duy yassa kayan hwaɗa,

:Yaj jawo sandatai kasa yaz zaka yak kwakkware mai ido,

:Ya aza wai shi tsoronai shi kai,

:Yan yara kui ta tauri ba karya ba ne.

Jagora: Wa an nan kay man sallama,

:Bai dai tanka ba yana kuruminai zahin rainai dai yakai,

:Wa an nan kai man sallama?

:Bai dai tanka ba yana kuruminai hwaɗin rainai dai yakai.

Jagora: Nakiri yacce kai bawanwa ne kai?

:Sannan Maidabo yacce ba bawan kowa ba ne,

:Ba bawan kowa ba ne?

:Ko kai ne na Gidanduwa?

:Yacce ai nina duk ka sani,

:Yacce dun na sani?

:Maidabo naji hwa ku as shaggun duniya,

:Can garesu kowa tsoro nai yakai,

:Yacce I mu ash shaggun duniya kuma mu ash shaggun lahira,

:Kowa tsorona yakai hadda kaima kau sai ka sani,

:Sanan Nakiri yah hyadi gabanai,

:Yacce kai kacce sai na sani?

:Kai kacce sai na sani

:Maidabo to nan hwa ba'a tauri koma duniya yi gida,

:Ya samo sallama tunda ya gitta mai gardama.

Lallai Makada Kassa ya iya kambama mutum duba yadda ya kururuta na Gidanduwa inda ya nuna har walakiri yana sahaƙƙarsa ya kuma nuna yadda ko a can lahira ba ya tsoro, wannan karya ce tsagwaronta shi ya sa masana suka ce kambame karya ce. Domin wa ya taɓa zuwa lahira ya dawo? Sanna kowa ya san yadda ake tsoron haɗuwa da Walakiri da yadda ake nuna idan mutum ya gan shi yadda zai razana, amma shi har gardama ya yi

masa. Bayan ba wanda ya taɓa mutuwa ya dawo amma shi saboda shahara a tauri ya dawo duniya. Wannan ya nuna yadda makadān maza suke tunzura waɗanda suke yi wa waƙa cikin dabara su kwarzanta su, su kuma firgita abokan adawa cikin salo sassauka.

Jinsirtarwa

Jinsirtarwa dabara ce inda akan yi kwatancenta ta fuskar jinsi, wato a ɗauki halayyar wani jinsi a ba wani jinsi daban. Kalmar jinsi kalma ce mai nuna bambancin yanayin halitta. Domin haka akwai jinsin halitta iri-iri. Takan iya zama jinsin mutum ko tsuntsu ko dabba ko wani abu. Daga cikin ire-iren jinsirtarwa akwai na abuntarwa da mutuntarwa da dabbantarwa da abuntarwa da abuntarwar abuntarwa da alamtarwa. (Dangambo, 2007, 45-47).

Jagora :**Ibishin** masussuki

:Danjijji da kai ne mai kodad nag gani tar ruɗe,
:Shiriritad duniya na bayan tanda,
:Ka daɗe kana tashi hwage ana kokowa,
:Amma sun sanad da kai,
:Sun ce ba mu yi da shi tsoho ne,
:Ga idon kama an kona.

A nan Makadā Kassu ya yi amfani da dabara ta jinsintarwa ga 'Danjijji inda ya maida shi ibilishi wato ya mai da shi jinsin aljanu saboda hatsabibancinsa.

Dabbantarwa

Dabbantarwa dabara ce da mawaƙa ko makadā kan bi su mai da mutum ko wani abu dabba. (Dangambo,2007). Makadā Kassu yakan yi irin wannan dabarar ta abuntarwa a waƙoƙinsa. Misali:

Jagora: Nakatuka,

:Nakatuka **ƙarhwadamin kare** mai kashe kura
:Mahaukaci na kofur hana noma na Mairo,
:Taho da shirin gaba ɗan Haruna ɗan mai hana noma.
(waƙar tauri ta Nakatuka)

A wannan ɗa da ya gabata Makadā ya Dabbantar da Nakatuka inda ya mai da shi rikafken kare mai karfi wanda ba ya tsoron kura abun nufi duk wani rikafken ɗantauri ba ya firgita shi. Yakan kuma iya karawa da kowa.

Jagora: Danzuru karen Magaji **tsohon doki**,
:Bai gaji da gudu ba karkara takƙare.

(Wakar farauta ta 'Danjijji)

A wannan ɗan ma ya mai da 'Danjijji Dabba inda ya mai da shi tsohon doki mai karfi wanda ba ya gajiya da farauta. Haka ma a cikin waƙar ɓarayi ta Adamu Dodo, Kassu ya yi irin wannan salon a abuntarwa inda ya kira shi da gamsheka, ya ce:

Jagora :**Gamsheka** na Sani in Kai ne

:In ji kuwwa ana buzanci

:Yi! ana “kai namiji”

:Muhammadu in ji ka ba Bugaje haushi.

(wakar barayi ta Adamu Dodo)

Idan muka duba diyoyin da suka gabata za mu ga yadda Makada Kassu cikin hikima da kwarewa yadda ya ke zaɓar kalmomin da suka dace da waɗanda ya ke wa waƙa.

Jagora : Mamman hwatake na dare,

:Dan Sale tayin kura,

:**Tayin kura** kare ba ya son goyo nai.

(wakar barayi ta Adamu Dodo)

Makada Kassu a dan da ya gabata ya dabbantar da Adamu Dodo a matsayin dan jaririn kura (tayi) inda ya ce kare ba ya son dawainiya da shi domin an san tsakanin kare da kura to shi kare ya san tayin nan zai girma ya zama kura ta ya ya za ka raini abun da zai girma ya halaka ka.

Abuntarwa

Abuntarwa na nufin a mai da mutum ko dabba ko tsuntsu ko wani abu mai rai ya zama abu marar rai. (Dangambo,2007:47)

Jagora :Gagarau wan karhim maza uban Dodo na Garba,

:Mani Allah ya ba ka ranah hwama da su,

:Na Abu **kirgi** sai masu hakori.

(wakar farauta ta Manin Jiko)

A cikin wannan da da ya gabata Makada Kassu ya abuntar da Mani inda kai tsaye ya kira shi da kirgi domin ya nuna karfinsa. Abun nufi sai masu karfin gaske ne za su iya cimmasa.

Siffantawa

Siffantawa kwatantawa ce sai dai ita kwatance ne na kai tsaye akan dauki darajar wani abu ko halayyarsa, a dora wa wani kai tsaye , wato a ce “kaza” ko kaza kaza ne, ko shi ne “kaza”.Dangambo (2007 :39)

Gusai ya bayyana siffantawa da cewa dabara ce inda makadi ya ke daukar siffar wani abu ba tare da amfani ssda wani tsakani ba. A siffantawa ba a buƙatar amfani da wasu kalmomi na siffantawa. Gusau (2003:57)

Makada Kassu ya yi irin wannan salo a wasu daga cikin wakofinsa misali a wakar Adamu Dodo inda ya ce:

Jagora : **Gamsheka** na Sani in kai ne,

:In ji kuwwa ana buzanci,

:“Yi” ana “Kai namiji”

:Muhammadu in ji ka ba Bauje haushi.

(Wakar barayi ta Adamu Dodo)

A wannan da na sama Makada Kassu ya siffanta Adamu Dodo da yanayin gamsheka yadda ta ke jan ciki haka barayi wani lokacin suke yi domin ba su so a ji takun tafiyarsu musamman idan dare ya tsala.

Jagora :Muhammadu hwatake na dare,
:Dan Sale a bani in jiniya ta kawo,
:**Tarago** mai jan kaya,
:**Jirgin bisa** mai yatc tcelen uway yaya,
:Kana gaba rigimakka na biya dab baya dan sanda.

(wakar barayi ta Adamu Dodo)

A nan ma Makada Kassu ya siffanta Adamu Dodo da tarragon jirgi wajen jidon kayan mutane (sata) haka kuma ya sake siffanta shi da yanayin jirgin sama wanda sai ya wuce za a ji kuginsa kamar yadda barayi sai bayan sun yi sata za a zo ayi ta kakabi ko kuma 'yansanda su zo.

Jaddadar Karfafawa

“Dabara ce wadda ake nannaga karamin saiko ta yin takidi bisa wasu kalmomi cikin birgewa da jan hankali.” Gusau 2011:39)

Makada Kassu ya yi irin wannan dabarar ta jawo hankalin mai saurare a cikin wakar barayi ta Adamu Dodo inda ya ce:

Jagora :Amma haushin baria
:Da ka ji ya kwasa ya kewaye bakin gida,
:An kewayo daga gabas ya kewayo,
:Shina **ga su-ga su-ga su**,
:**Ga su-ga su- ga su-ga su**
:**Ga su-ga su-ga su-ga su**,
:To kada ka sake, hito masu yi sun kawo.
(wakar barayi ta Adamu Dodo)

Jagora :Tarago mai jan kaya dan sanda,
:Jirgin bisa mai yatcelen uway yaya,
:**Dauki-dauki-dauki-dauki-dauki** na Sani.
(wakar barayi ta Adamu Dodo)

A diyan da suka gabata za mu ga a dan farko Makada Kassu ya yi luguden kalmar ga su domin ya nuna yadda kare ke haushi idan ya ga barayi sun shiga gidansu. A da na biyu kuwa Makada Kassu ya yi amfani da wannan dabara wajen maimaita kalmar dauki inda nan kuma zuga ce ya ke yi ga barayin.

Kammalawa

A wannan takarda an yi nazarin takaitaccen tarihin Makada Kassu Zurmi. Haka kuma an yi tarken adon harshe a zubin diyan wakoƙin Makada Kassu Zurmi. An kawo ma'ana da bayan an salo da adon harshe daga masana. Bincikin ya gano yadda makada Kassu ya ke zaƙar kalmomi cikin hikima da kwarewa da kuma nuna gwanintar harshe, domin idan za iya wakar farauta ya san irin kalmomi da zai yi amfani da su wajen yi wa wafarsa ado.

Haka kalmomin da zai zaɓa wajen adonta waƙa a waƙar ɓarayi ba da su zai yi amfani a waƙar tauri ba. Wannan ya nuna yadda maƙaɗa Kassu ya naƙalci harshen Hausa ya kuma iya sarrafa shi cikin hikima da basira da jan hankalin mai sauraro da sa masa karsashi ba tare da gajiyawa da sauraron ba. Haka kuma amfani da adon harshe a waƙoƙin maza binciken ya gano yadda ya ke saurin sauya tunanin wanda aka yi wa waƙar wajen kambama shi ko tunzara shi cikin fankananin lokaci ya aikata abun da bai yi niyya ba. Maƙaɗa Kassu Zurmi a wannan Nazari an gano wasu daga cikin adon harshe da ya ke amfani da su kamar jinsirtarwa waɗanda sun haɗa da dabbantarwa da abuntarwa, haka an kawo irin su alamtarwa siffantawa da ciccibawa.

Manazarta

- Bunza, A.M (2009). *Narambada*. Ibrash Islamic Publication Center Limited.
- Bunza, D.B. & Gwammaja, K.D.(2020). Adon harshe a waƙoƙin Mamman Gawo Filinge Jamhuriyar Nijar. *Algaita journal of current Research in Hausa Studies, Bayero University*, 13 (1),111-128. Department of Nigerian Languages, Bayero University, Kano.
- Dangambo, A. (2007). *Daurayar gadon fede waƙa*. Amana Publishers Limited.
- Dikko, U. & Maccido, U. (1991). *Kamusu na adon maganar Hausa*. Northern Nigeria Publishing Company.
- Funtua, A. I. (2019) Adon harshe a wasu waƙoƙin koɗa (wasa) wani na Mamman Shata Katsina. A cikin Mu'azu A. Mukhtar I. Yakasai, M.H. T.S. Almajir, Muhammad M.S. Nura I.(Editoci) International Conference Proceedings on Alhaji Dr. Mamman Shata Katsina. Center for the Research in Nigerian Languages, Translation & Forklore, Bayero University (sh 590-600). Bayero University Kano.
- Gusau, S.M. (2003) *Jagoran nazarin waƙar baka*. Benchmark Publishers Limited.
- Gusau, S.M. (2014). *Wakar Baka Bahaushiya*: Bayero University Professorial Inaugural Lecture Series 14. Century Research & Publishers Limited.
- Magaji, A. (2016). *Kassu Zurmi da waƙoƙinsa*. Spectrum Books Limited.
- Yahya, A.B. (2016). *Salo asirin waƙa*. Guaranty Printers Sokoto.
- Yahya, A.B (1997). *Jigon Nazarin waƙa*. Fisbas Media Service Kaduna.